

УДК 342.1:342.725 (477)

doi.org/10.30970/jcl.2.2023.3

Володимир Кобрин

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права
Львівського національного університету ім. Івана Франка, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5876-4906

E-mail: volodymyr.kobryn@lnu.edu.ua

ДЕРЖАВНА МОВА ЯК ЧИННИК (ФОРМА) КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ: ІСТОРИЧНІ ПАРАДОКСИ ТА НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ

STATE LANGUAGE AS A FACTOR (FORM) OF CONSOLIDATION OF THE UKRAINIAN NATION: HISTORICAL PARADOXES AND NEW TRENDS

Volodymyr Kobryn

Candidate of Judicial Sciences, Associate Professor in the Department of Constitutional Law,
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Abstract | The article is devoted to the issues of consolidation of the Ukrainian nation and the defining role of the Ukrainian language in this process and its status as the state language. A review of the legal regulation of language relations in recent decades. The provisions of the Constitution of Ukraine, language laws, programs and concepts of the Cabinet of Ministers and the President of Ukraine, by-laws regarding the definition of the Ukrainian language as the state language and its role in the consolidation and development of the Ukrainian nation, its history, traditions, culture, preservation of national and formation of constitutional identity are analyzed. Special attention is paid to the analysis of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine regarding the definition of the Ukrainian language as a state language and its state-creating and consolidating function. It is determined that the transformation of views on the language policy of Ukraine, in addition to the armed aggression and occupation of Ukrainian territories, is also due to other factors, in particular: "growing up of the Ukrainian nation" and its understanding of the need to develop and protect the Ukrainian language; the coming to power of pro-Ukrainian political forces; the level of professionalism and professionalism of the judiciary of the Constitutional Court of Ukraine; ridiculous policy of the leadership of the Russian Federation to discredit the Ukrainian language and the imposition of utopian ideas about "Bilingual people." Reasons for historical paradoxes formulated on the development and approval of the Ukrainian language and its status as the state language during the latest period of development of Ukraine. Attention is focused on the latest trends in language policy in Ukraine, with emphasis on the fact that the issue of establishing the status of the Ukrainian language as the state language, despite all the events of recent

decades, remains relevant and requires special attention from the state. It is proved that the status of the Ukrainian language as the state language is the main (fundamental) factor of consolidation and development of the Ukrainian nation, its historical consciousness, traditions, culture and religious identity. This is the ultimate condition for the existence of a nation that allowed Ukrainians to survive centuries of enslavement and preserve their identity.

Keywords: language, state language, linguistic relations, nation, the Ukrainian Nation, consolidation, identity, constitutional identity, national security.

Анотація | Стаття присвячена питанням консолідації української нації та визначальної ролі у цьому процесі української мови і її статусу як державної. Проводиться огляд нормативно-правового регулювання мовних відносин останніх десятиліть. Аналізуються положення Конституції України, мовних законів, програм та концепцій Кабінету Міністрів і Президента України, підзаконних нормативно правових актів стосовно визначення української мови як державної та її ролі в питаннях консолідації і розвитку української нації, її історії, традицій, культури, збереження національної та формування конституційної ідентичності. Окрему увагу приділено аналізу правових позицій Конституційного Суду України з приводу визначення української мови як державної та її державотворчій і консолідуючій функції. Визначено, що трансформація поглядів щодо мовної політики України, окрім збройної агресії та окупації українських територій, зумовлена також і іншими факторами, зокрема: «дорослішанням української нації» та її розумінням необхідності розвитку і захисту української мови; приходом до влади проукраїнських політичних сил; рівнем професійності та фаховості суддівського корпусу Конституційного Суду України; безглуздою політикою керівництва російської федерації щодо дискредитації української мови та нав'язуванням утопічних ідей про «двомовний народ». Сформульовано причини історичних парадоксів

щодо розвитку та утвердження української мови та її статусу як державної протягом новітнього періоду розвитку України. Акцентовано увагу на новітніх тенденціях мовної політики в Україні, з наголосом на тому, що питання утвердження статусу української мови як державної, незважаючи на всі події останніх десятиліть, залишається актуальним та потребує особливої уваги з боку держави. Доведено, що статус української мови як державної є основним (фундаментальним) чинником консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій, культури та релігійної самобутності. Це та доконечна умова існування нації, яка дозволила українцям вижити протягом століть поневолення та зберегти свою ідентичність.

Ключові слова: мова, державна мова, мовні відносини, нація, Українська Нація, консолідація, ідентичність, конституційна ідентичність, національна безпека.

Кожна нація у світі, в процесі свого становлення та розвитку, проходила свій, неповторний унікальний шлях об'єднання, використовуючи ті чи інші засоби та чинники консолідації в різні історичні періоди. Не є винятком і Українська держава, котра як молода конституційна демократія проходить нелегкий та тернистий шлях консолідації нації.

Серед багатьох чинників (форм) консолідації української нації найперше місце займає українська мова, яка зазнала протягом історії величезну кількість обмежень та заборон, але яку, завдяки боротьбі мільйонів українців, вдалося зберегти та донести сучасним поколінням.

Потрібно чітко усвідомлювати, що війна російської федерації проти України розпочалася не в 2022 чи в 2014 роках. Ця війна триває вже багато століть, а в новітній період – з моменту проголошення незалежності України і відбувається не лише на полі бою, але і на інших фронтах: економічному, соціальному, мовному, культурному, ідеологічному та інших. Боротьба на мовному фронті, незважаючи на прийнятий Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Рішення Конституційного Суду України щодо його конституційності, триває і потребує від органів публічної влади ефективної та кропіткої роботи.

Окремі проблеми статусу української мови як державної та її ролі для становлення та консолідації української нації досліджували такі українські вчені: Бориславська О.М., Гураль П.Ф., Колісник В.П., Костицький М.В., Слінько Т.М., Стецюк П.Б., Ткаченко Є.В., Тодика Ю.М., Фаріон І.Д., Федоренко В.Л., Шемшученко Ю.С., Шишкін В.І., Ялова О.В. та інші.

На переконання О. Федик, «мова – найважливіший національний ідентифікатор, завдяки якому кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії»¹. Таке усвідомлення та самоідентифікація, на жаль, для великої частини громадян України прийшла після повномасштабного вторгнення російської федерації до України та окупації нових, порівняно з 2014 роком, територій нашої держави.

Підтвердженням процесу україномовної ідентифікації є результати соціологічних досліджень кінця 2022 року авторства провідного вченого в галузі мовної політики та ідеології В.М. Кулика. Так, «найважливішою, на думку вченого, зміною стало різке збільшення частки респондентів, які говорять у повсякденному житті переважно українською мовою, та відповідне зменшення частки російськомовців. У грудні 2022-го року 41% респондентів сказали, що спілкуються тільки українською мовою, ще 17% – «у більшості ситуацій» українською, натомість тільки російською говорять 6%, а переважно російською – 9% (ще 24% сказали, що вживають обидві мови «рівною мірою»). Порівняно з 2017-м частка повних і переважних україномовців збільшилася на 8%, а частка російськомовців зменшилася аж на 11%. Ще більше вражає регіональний розподіл: навіть на сході та півдні, судячи з відповідей, україномовців тепер не менше, ніж російськомовців (29% проти 27%)»².

Поглянемо, який шлях нормативного закріплення в питаннях консолідації та об'єднання пройшла українська мова в новітній період розвитку і становлення Української держави. Першу згадку про мову та її особливу роль знаходимо в положеннях Закону України «Про мови в Українській РСР», де було закріплено, що «українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу, а забезпечення її статусу державної має на меті сприяти всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу та гарантувати його суверенну національно-державну майбутність»³.

На розвиток положень процитованого вище Закону України «Про мови в Українській РСР» Радою Міністрів Української РСР була прийнята перша Державна програма розвитку української мови, у якій зазначалося, що «мова – основа духовності народу, його історичної пам'яті й сучасного буття. Єднаючи покоління та формуючи національну свідомість, кожна національна мова відображає не тільки самобутність народу, який нею володіє, але і є культурним надбанням усього людства»⁴. Своєю чергою «українська мова – це мова багатомільйонного народу, що стала однією з найбагатших мов світу і може задовольняти потреби суспільства в спілкуванні, розвитку культури, освіти, науки й техніки. Тому нічим не виправдане звуження сфери функціонування мови корінного населення в державному, економічному, політичному та громадському житті»⁵.

Разом з тим, потрібно констатувати, що програма всіляко підтримувала розвиток та функціонування російської мови практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Ще однією небезпекою, яка пізніше була вдала використана і продовжує використовуватися нашим ворогом, став закладений програмою алгоритм поетапного утвердження державної мови в різних регіонах України. Єдиною спробою вирівняти становище, зокрема в російськомовних регіонах, була прийнята в 1997 році Кабінетом Міністрів України Програма розвитку і підтримки української культури у

¹ Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів: Місіонер, 2000. С. 31.

² Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. URL: <https://zbruc.eu/node/114247>

³ Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28 жовтня 1989 року. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. Ст. 631 (втратив чинність).

⁴ Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 12 лютого 1991 року № 41.

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/41%D1%80-91-%D0%BF>

⁵ Ibid.

місті Севастополь та забезпечення функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя⁶.

Переломним моментом в утвердженні української мови та її статусу як державної стало прийняття Конституції України в 1996 році. Згідно з положень частини першої статті 10 Конституції України «Державною мовою в Україні є українська мова»⁷. Підтвердив особливу роль і значення української мови в цей історичний період в Конституційний Суд України, надавши в 1999 році офіційне тлумачення положень статті 10 Основного закону. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України «під державною мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Конституцією України статус державної мови надано українській мові. Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі»⁸.

Разом з тим, погоджуємося із думками О.М. Бориславської, що «роль Конституції України в утвердженні статусу української мови як державної двояка. З одного боку, вона на найвищому юридичному рівні, на стабільній основі закріпила її становище як державної мови (відповідні норми містяться у розділі I серед засад конституційного ладу України). З іншого, вона не прояснила ситуації зі сферами обов'язкового застосування державної мови та сферами використання інших мов, залишивши це питання для законодавчого регулювання»⁹.

Схожі на положення попередніх урядових програм були норми державної програми 2003 року, котрими «мова визначалися як найважливіший засіб людського спілкування та інтелектуального розвитку особистості, визначальна ознака держави, безцінна і невичерпна скарбницю культурного надбання народу. Також вказувалося, що у державотворчому процесі українській мові відводиться провідна роль»¹⁰.

У 2010 році Указом Президента України Віктора Ющенка, в останні дні президентства, була затверджена Концепція державної мовної політики, якою закріплювалося, що «повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації та єдності України»¹¹. Крім того Концепцією встановлювалося, що «пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі та є базовим системоутворюючим складником української державності й Українського народу – громадян України всіх національностей»¹².

⁶ Про затвердження Програми розвитку і підтримки української культури у м. Севастополь, забезпечення функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя міста: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 листопада 1997 року № 1235. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1235-97-%D0%BF>

⁷ Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁸ Справа за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови): Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#n54>

⁹ Бориславська О. Українська мова як державна: європейські стандарти та національні особливості правового регулювання. Український часопис конституційного права. 2017. № 3. С. 15.

¹⁰ Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1546. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1546-2003-%D0%BF>

¹¹ Про Концепцію державної мовної політики: Указ Президента України від 15 лютого 2010 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>

¹² Ibid.

Важливо також наголосити, що в Концепції 2010 році вперше на нормативному, підзаконному рівні серед основних завдань зазначалося про «посиленню функції державної мови як об'єднавчого і консолідаційного чинників в українському суспільстві, засобу зміцнення державної єдності України»¹³.

Після зміни влади в 2010 році та обрання Президентом України Віктора Януковича починається складний період з дискредитації державної мови, нівелювання її ролі та значення для української нації. За вдалим висловом судді Конституційного Суду у відставці Віктора Шишкіна, який назвав цей процес «атакою «янучарівської» влади на українську мову»¹⁴, власне сам «повзучий наступ на українську мову через законодавство розпочався не законом про мову, а змінами до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних кодексів, згідно з яких суд мав здійснювати провадження у справах і діловодство, зокрема і листування з особами, які звертаються до суду, тією мовою, якою вони забажають»¹⁵.

Конституційний Суд України, розглянувши конституційне подання у справі про відповідність положенням Конституції України вказаних вище нормативно-правових актів, згідно з якими допускається використання в судах поряд з державною, регіональних мов та мов меншин вирішив визнати їх конституційними¹⁶.

За результатами прийнятого рішення було висловлено чотири окремі думки суддів Конституційного Суду України, одна з яких заслуговує на увагу. Так Віктор Шишкін в окремій думці зазначив, що «статус державної мови можна розглядати у двох основних значеннях: як індивідуальне природне право мовного носія, коли мова є засобом суспільної комунікації взагалі, і як спільне природне право відповідного етносу, завдяки чому державне утворення ідентифікується з титульною нацією. В останньому значенні державна мова набуває статусу одного із елементів конституційного правопорядку. У такому випадку функціонування мови як державної виконує природне, суспільно значуще завдання, яке спрямоване на становлення і існування держави Українського народу»¹⁷.

Серйозним ударом по статусі української мови як державної став прийнятий у 2012 році Закон України «Про засади державної мовної політики», який поряд з державною мовою ввів поняття регіональної мови або мови меншини яка впроваджувалася відповідною місцевою радою «за умови, якщо кількість осіб – носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення»¹⁸. В окремих випадках «за рішенням місцевої ради, з урахуванням конкретної ситуації, такі заходи мали можливість застосовуватися до мови, регіональна мовна група якої становить менше 10 відсотків населення відповідної території»¹⁹.

¹³ Ibid.

¹⁴ Шишкін В. Чому я був проти. «Окремі думки» судді Конституційного Суду України. К.: Темпора, 2018. С. 438.

¹⁵ Ibid. С. 439.

¹⁶ Справа за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України: Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2011 від 13.12.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>

¹⁷ Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>

¹⁸ Про засади державної мовної політики Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 23. Ст. 218 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>

¹⁹ Ibid.

Крім того, зазначений вище закон передбачав і право ініціювання жителями відповідних територій питання щодо використання регіональних мов або мов меншин на якій поширювалася обрана ними мова, а у випадках зібрання підписів понад 10 відсотків жителів обов'язок місцевої ради прийняти відповідне рішення, який у разі невиконання підлягав оскарженню до суду.

Потрібно наголосити, щоб під ідеєю збереження мов національних меншин, які потребують захисту та підтримки, як наприклад гагаузької, кримчацької, кримськотатарської, караїмської (мовних носіїв яких декілька тисяч) закон надавав такий захист і збереження російській, угорській, словацькій, румунській, білоруській та іншим, які мають статус державних в своїх країнах (мовних носіїв яких мільйони).

Також Закон України «Про засади державної мовної політики» був проектом політичного керівництва російської федерації щодо максимальної «русифікації» південних та східних регіонів України. Зауважимо, що в цілому ряді регіонів місцевими радами на рівні областей, міст, селищ та сіл були прийняті рішення про використання російської мови як регіональної.

Прийняття закону в липні 2012 року і набрання ним чинності в серпні 2012 року призвело до великої кількості протестів та мітингів на захист української мови та спровокувало дзеркальну реакцію з боку органів місцевого самоврядування західних регіонів України, місцеві ради яких приймали рішення про те, що норми закону не будуть діяти у відповідних територіальних громадах.

Зрештою прийнятий закон був визнаний Конституційним Судом України неконституційним, але з процедурних (формальних) підстав. Зазначалося, що «порушення конституційної процедури розгляду та ухвалення проекту Закону під час його прийняття в цілому на вечірньому пленарному засіданні Верховної Ради України 3 липня 2012 року мали системний характер та істотно вплинули на остаточний результат прийняття»²⁰.

Зважаючи на значний суспільний резонанс до Рішення Конституційного Суду України було викладено одинадцять (11) окремих думок, які в основному піддавали критиці застосування лише формального конституційного контролю і наполягали на тому, що необхідно було застосувати і матеріальний (змістовний) контроль.

Дуже влучно висловився з приводу Рішення суддя Микола Мельник, який в окремій думці зазначив, що «суд зобов'язаний був дати відповідну конституційно-правову оцінку закону, оскільки він є антиконституційним за своїм змістом. Закон, авторами якого формально вважаються С.Ківалов і В.Колесніченко, має вочевидь антиукраїнське спрямування – його прийняття заклало законодавчу основу для чергового етапу системної русифікації України. Реальною двоєдиною метою Закону було нівелювання конституційного статусу української мови як державної і надання усупереч Конституції України такого статусу російській мові та вивищення її над іншими мовами національних меншин України, що є абсолютно неприпустимим з огляду на значення та функції української мови у становленні, функціонуванні та розвитку України як суверенної і незалежної держави. Закон закладав нормативні основи для руйнації Української держави. Суд мав унікальний шанс внести істотний вклад у розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України та вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України. Системне дослідження Судом положень Закону на предмет їх відповідності Конституції України сприяло б усуненню (мінімізації) тих факторів, які штучно створили «мовну проблему» в Україні та передумови посилення напруги в суспільстві на мовному ґрунті, сепаратистських процесів, ризиків для суверенітету і територіальної цілісності України»²¹.

²⁰ Справа за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики»: Рішення Конституційного Суду України № 2-р/2018 від 28.02.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#n55>

²¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України Справа за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc02d710-18#n2>

Наступним важливим етапом у становленні української мови як державної та її нормативне закріплення як чинника консолідації української нації стало прийняття у 2019 році Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Вже в преамбулі зазначається, що Верховна Рада України, серед іншого, приймає цей закон, «усвідомлюючи, що українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі, а також є базовим системотвірним складником української громадянської нації; прагнучи до посилення державотворчих і консолідаційних функцій української мови, підвищення її ролі в забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки України; маючи на меті створення належних умов для забезпечення і захисту мовних прав і потреб українців»²².

Законом визначено, що «статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації» та «є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави»²³. Передбачено, що «статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, визначених законом»²⁴.

Важливо, що законом наголошується на консолідаційній функції української мови як державної, визначаючи останню «фактором єдності та національної безпеки України», а одним із завдань є «забезпечення розвитку української мови для зміцнення національної ідентичності, збереження національної культури, традицій, звичаїв, історичної пам'яті та забезпечення її подальшого функціонування як державотворчого чинника української нації»²⁵.

Не менш важливим за прийнятий Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» для становлення української мови та її статусу є рішення Конституційного Суду України, яким згаданий закон був визнаний конституційним. У відповідному рішенні Конституційний Суд України чітко звернув увагу, що державна мова є визначальним чинником, а також формою консолідації української нації, зазначивши, що «юридичний статус української мови як державної є водночас засадничою конституційною цінністю, питомою ознакою й ключовим чинником єдності (соборності) Української держави та невіддільною частиною її конституційної ідентичності. Як інститут української державності, що поєднує юридичний і ціннісний складники, українська мова покликана виконувати інтегративну (соборницьку) функцію та забезпечувати єднання й монолітність українського суспільства різнорівнево. Українська мова як державна мова є важливим інструментом упорядкування діяльності всієї державної влади та місцевого самоврядування, їй належить вирішальна роль у забезпеченні політичної єдності держави та суспільної згуртованості суголосно одному з прагнень, що ними керувався конституцієдавець при ухваленні Конституції України 28 червня 1996 року, зокрема «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України. ...їй належить визначальна роль у формуванні, розвитку та зміцненні єдиної української політичної (громадянської) нації»²⁶.

Крім того, Конституційний Суд України ствердно констатував, що «загроза українській мові рівносильна загрози національній безпеці України, існуванню української нації та її держави, оскільки мова – це своєрідний код нації, а не лише засіб спілкування. Без повноцінного функціонування української мови в усіх ділянках публічного життя суспільства на всій території України українсь-

²² Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 21. Ст. 81 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Справа за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»: Рішення Конституційного Суду України № 1-п/2021 від 14.07.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

кій нації загрожує втрата статусу й ролі титульної й державотвірної нації, що є рівнозначним загрози зникнення Української держави з політичної карти світу. Українська мова – доконечна умова (*conditio sine qua non*) державності України та її соборності. Україна – це єдиний у світі ареал, де може бути гарантовано збереження, існування й усебічний розвиток української мови і, відповідно, української нації як державотвірної, тому будь-які зазіхання на юридичний статус української мови як державної на території України неприпустимі, оскільки порушують конституційний лад держави, загрожують національній безпеці та самому існуванню державності України²⁷.

Звернув увагу Конституційний Суд України і на те, що українська мова «є невіддільним атрибутом Української держави, поряд із Державним Прапором України, Державним Гербом України та Державним Гімном України»²⁸.

Потрібно також зазначити, що прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» сприяло і підзаконному нормотворенню в питаннях реалізації окремих його положень. Так, на рівні Кабінету Міністрів України в травні 2021 року розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено «Концепцію Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року»²⁹.

Концепцію передбачено, що «державна мова за умови її повноцінного функціонування повинна консолідувати суспільство, стимулювати процес розвитку і зростання добробуту держави та її громадян»³⁰. На думку авторів Концепції «мовна ситуація, яка склалася в Україні, зумовлена неоднорідністю українського мовного простору як за територією поширення, так і за сферами застосування, що призводить до порушення мовно-культурної єдності, випадків непорозуміння, дає підґрунтя для спекуляцій на мовній темі. Основними причинами невідповідності між реальним станом функціонування української мови та її статусом державної належать: багатолітня історія пригноблення української мови та культури; комплекс мовно-культурної меншовартості; маніпулювання мовним питанням та його штучна заполітизованість; відсутність належного фінансового та інституційного забезпечення сфери мовної політики»³¹.

Крім Концепції, Кабінетом Міністрів України затверджені Положення про Національну комісію зі стандартів державної мови³², Порядок проведення іспитів на рівень володіння державною мовою³³, Порядок ведення Реєстру державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою³⁴. Наприклад, одне з недавніх рішень Національної комісії зі стандартів державної мови стосується переліку сіл, селищ, міст, назви яких не відповідають стандартам державної мови, та рекомендації щодо приведення назв таких сіл, селищ, міст у відповідність до стандартів державної мови³⁵.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Концепція Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 474-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2021-%D1%80#Text>

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Деякі питання Національної комісії зі стандартів державної мови: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 листопада 2019 року № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2019-%D0%BF#Text>

³³ Про затвердження Порядку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-2021-%D0%BF#Text>

³⁴ Про затвердження Порядку ведення Реєстру державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 року № 584. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2021-%D0%BF#Text>

³⁵ Перелік сіл, селищ, міст, назви яких не відповідають стандартам державної мови, та рекомендації щодо приведення назв таких сіл, селищ, міст у відповідність до стандартів державної мови: Додаток до рішення Національної комісії зі стандартів державної мови 22 червня 2023 року № 230 (в редакції рішення Національної комісії зі стандартів державної мови 30 червня 2023 року № 236).

URL: https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/rishennja_komisii/236%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA_%D0%B4%D0%BE_%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf

Погоджуємося із думкою Т.М. Слінько та Є.В. Ткаченка, що «зміна державної мовної політики та така юридична позиція Конституційного Суду України з мовного питання продиктовані агресією та окупацією українських земель армією російської федерації»³⁶. Разом з тим, вважаємо, що трансформація поглядів щодо мовної політики зумовлена також і іншими факторами, зокрема: 1) «дорослішанням української нації» та її розумінням необхідності розвитку і захисту української мови; 2) приходом до влади проукраїнських політичних сил; 3) рівнем професійності та фаховості суддівського корпусу Конституційного Суду України; 4) безглуздою політикою керівництва російської федерації щодо дискредитації української мови та нав'язуванням утопічних ідей про «двомовний народ».

Важливим, в цьому контексті, є прийнятий в 2023 році Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» в преамбулі якого зазначено, що століття російського панування на українських землях супроводжувалися системними заходами, спрямованими на асиміляцію Українського народу, заборону та викорінення української мови та культури, руйнування його традицій, духовної культури та етнічної самобутності, а також систематичними масовими репресіями, наслідком яких стало знищення мільйонів людей».

Також законом визначено поняття «русифікації, як складової російської імперської політики, спрямованої на нав'язування використання російської мови, пропагування російської культури як вищих порівняно з іншими національними мовами та культурами, витіснення з ужитку української мови, звуження українського культурного та інформаційного простору» та «українофобії, як дискримінаційних дій, публічно висловлених закликів, у тому числі в медіа, у літературних та мистецьких творах, що заперечують суб'єктність Української держави, української нації, боротьбу проти підкорення, експлуатації, асиміляції Українського народу, а також правомірність захисту політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитку української національної державності, науки, культури, зневажають питомі етнокультурні ознаки українців, ігнорують українську мову та культуру»³⁷.

Зважаючи на вищенаведене, можемо виділити кілька основних причин історичних парадоксів щодо розвитку та утвердження української мови та її статусу як державної протягом новітнього періоду розвитку України.

По-перше, дуже слабка і суперечлива підтримка української мови як державної протягом першого десятиліття становлення незалежної держави, що призвело до поширення ідей «двомовності», «єдиного культурного простору», «російської мови як другої державної». Парадокс, але ці наративи використовувалися широким колом політичного істеблішменту України.

По-друге, пропагована та частково реалізована, через агентуру кремля, міфічна ідея, що українська мова та її статус як державної роз'єднує народ, протиставляє інтереси нації інтересам національних меншин, розпалює етнічну ворожнечу. Парадокс, але в цей міф вірила доволі велика частина проукраїнського суспільства та політикуму.

По-третє, прихід до влади «проросійського» президента України Віктора Януковича, який максимально наближував Україну, особливо у гуманітарній сфері, до єднання з російською федерацією, її культурою, мовою, традицій тощо. Парадокс, особа, яка була двічі засудженою за вчинення злочинів, спровокувала події Помаранчевої Революції 2004 року, брала участь у фальсифікації виборів перемогла на вільних, справедливих виборах Президента України.

По-четверте, бездіяльність Верховної Ради України та Конституційного Суду України, які майже 4 роки (з 2014 до 2018 року) не брали на себе відповідальність про відмінну Закону України «Про засади державної мовної політики»: перша не приймаючи нового мовного закону, інший – не

³⁶ Слінько Т., Ткаченко Є. Гарантування конституційної національної ідентичності органами конституційного контролю. Право України. 2023. № 7. С. 82.

³⁷ Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії: Закон України від 21 березня 2023 року № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>

виносячи рішення про його неконституційність. Парадокс, але маючи конституційно-правові механізми вирішення мовного питання політично органи публічної влади були не готові їх застосувати на практиці.

Глибоко досліджуючи та усвідомлюючи історичні парадокси хочемо звернути увагу і на новітні тенденції мовної політики в Україні, наголосивши, що питання утвердження статусу української мови як державної, незважаючи на всі події останніх десятиліть, залишається актуальним та потребує особливої уваги з боку держави. Для цього необхідно, на наше переконання:

- 1) посилити інституційно діяльність Уповноваженого із захисту державної мови, надавши йому більш широкі повноваження та унеможливити вплив інших органів публічної влади на його діяльність;
- 2) розширити мережу представників Уповноваженого із захисту державної мови (на сьогодні їх є 3) передбачивши їх представництво у кожному регіоні України;
- 3) продовжувати політику українізації шляхом прийняття регіональних програм сприяння і розвитку української мови як державної (на сьогодні таких програм на рівні областей, районів та територіальних громад сіл, селищ і міст прийнято 76);
- 4) створити умови для максимального вивчення та оволодіння українською мовою закордоном усіма зацікавленими особами, включаючи і тих, яким надано статус закордонних українців.

Потрібно чітко усвідомлювати, що статус української мови як державної є основним (фундаментальним) чинником консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій, культури та релігійної самобутності. Це та доконечна умова існування нації, яка дозволила українцям вижити протягом століть поневолення та зберегти свою ідентичність. Доказом цього, є факт, що українці створили найбільшу кількість народних пісень у світі (близько 200 тисяч), а фондотека ЮНЕСКО сьогодні налічує близько 15,5 тисяч українських народних пісень. Жодна нація за всю історію не має такої кількості пісень, яку створив український народ самостійно. До речі, на другому місці, з величезним відривом, перебуває Італія з кількістю 6 тисяч народних пісень³⁸.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Бориславська О. Українська мова як державна: європейські стандарти та національні особливості правового регулювання. Український часопис конституційного права. 2017. № 3. С. 10-18.
2. Деякі питання Національної комісії зі стандартів державної мови: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 листопада 2019 року № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2019-%D0%BF#Text>
3. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Концепція Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 474-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2021-%D1%80#Text>
5. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. URL: <https://zbruc.eu/node/114247>
6. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у Справа за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc02d710-18#n2>
7. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного

³⁸ Українці створили найбільшу кількість народних пісень у світі.

URL: https://ipress.ua/news/ukraintsi_stvorily_naybilshu_kilkist_narodnyh_pisen_u_sviti_140839.html

- процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>
8. Перелік сіл, селищ, міст, назви яких не відповідають стандартам державної мови, та рекомендації щодо приведення назв таких сіл, селищ, міст у відповідність до стандартів державної мови: Додаток до рішення Національної комісії зі стандартів державної мови 22 червня 2023 року № 230 (в редакції рішення Національної комісії зі стандартів державної мови 30 червня 2023 року № 236). URL: https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/rishennja_komisii/236%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA_%D0%B4%D0%BE_%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf
 9. Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 12 лютого 1991 року № 41. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/41%D1%80-91-%D0%BF>
 10. Про Концепцію державної мовної політики: Указ Президента України від 15 лютого 2010 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>
 11. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 21. Ст. 81 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
 12. Про засади державної мовної політики Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 23. Ст. 218 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>
 13. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії: Закон України від 21 березня 2023 року № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
 14. Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1546. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1546-2003-%D0%BF>
 15. Про затвердження Порядку ведення Реєстру державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 року № 584. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2021-%D0%BF#Text>
 16. Про затвердження Порядку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-2021-%D0%BF#Text>
 17. Про затвердження Програми розвитку і підтримки української культури у м. Севастополь, забезпечення функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя міста: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 листопада 1997 року № 1235. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1235-97-%D0%BF>
 18. Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28 жовтня 1989 року. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. Ст. 631 (втратив чинність).
 19. Слінько Т., Ткаченко Є. Гарантування конституційної національної ідентичності органами конституційного контролю. Право України. 2023. № 7. С. 70-84.
 20. Справа за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»: Рішення Конституційного Суду України № 1-р/2021 від 14.07.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>
 21. Справа за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України: Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2011 від 13.12.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>
 22. Справа за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики»: Рішення Конституційного Суду України № 2-р/2018 від 28.02.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#n55>
 23. Справа за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови): Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#n54>
 24. Українці створили найбільшу кількість народних пісень у світі. URL: https://ipress.ua/news/ukraintsi_stvoryly_naybilshu_kilkist_narodnyh_pisen_u_sviti_140839.html
 25. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів: Місіонер, 2000. 300 с.
 26. Шишкін В. Чому я був проти. «Окремі думки» судді Конституційного Суду України. К.: Темпора, 2018. 760 с.

References

Bibliography:

1. Boryslavska O. Ukrainska mova yak derzhavna: yevropeiski standarty ta natsionalni osoblyvosti pravovoho rehuliuвання. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. 2017. № 3. S. 10-18.
2. Deiaiki pytannia Natsionalnoi komisii zi standartiv derzhavnoi movy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 lystopada 2019 roku № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2019-%D0%BF#Text>
3. Fedyk O. *Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti)*. Lviv: Misioner, 2000. 300 s.
4. Konstytutsiia Ukrainy: Konstytutsiia, Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141 (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Kontsepsiia Derzhavnoi tsilovoi natsionalno-kulturnoi prohramy zabezpechennia vsebichnoho rozvytku i funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi v usikh sferakh suspilnoho zhyttia na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 travnia 2021 r. № 474-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2021-%D1%80#Text>
6. Kulyk V. Mova ta identychnist v Ukraini na kinets 2022-ho. URL: <https://zbruc.eu/node/114247>
7. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Melnyka M.I. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u Sprava za konstytutsiinym podanniam 57 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc02d710-18#n2>
8. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Shyshkina V.I. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 54 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv», Kryminalno-protseusualnoho kodeksu Ukrainy, Hospodarskoho protseusualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protseusualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>
9. Perelik sil, selyshch, mist, nazvy yakykh ne vidpovidaiut standartam derzhavnoi movy, ta rekomendatsii shchodo pryvedennia nazv takykh sil, selyshch, mist u vidpovidnist do standartiv derzhavnoi movy: Dodatok do rishennia Natsionalnoi komisii zi standartiv derzhavnoi movy 22 chervnia 2023 roku № 230 (v redaktsii rishennia Natsionalnoi komisii zi standartiv derzhavnoi movy 30 chervnia 2023 roku № 236). URL: https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/rishennja_komisii/236%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA_%D0%B4%D0%BE_%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf
10. Pro Derzhavnu prohramu rozvytku ukrainskoi movy ta inshykh natsionalnykh mov v Ukrainiskii RSR na period do 2000 roku: Postanova Rady Ministriv Ukrainiskoi RSR vid 12 liutoho 1991 roku № 41. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/41%D1%80-91-%D0%BF>
11. Pro Kontsepsiuu derzhavnoi movnoi polityky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15 liutoho 2010 roku. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>
12. Pro movy v Ukrainiskii RSR: Zakon Ukrainiskoi RSR vid 28 zhovtnia 1989 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 1989. St. 631 (vtratyv chynnist).
13. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 25.04.2019 r. № 2704-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2019. № 21. St. 81 (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
14. Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky Zakon Ukrainy vid 03.07.2012 r. № 5029-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 23. St. 218 (vtratyv chynnist). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>
15. Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii: Zakon Ukrainy vid 21 bereznia 2023 roku № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
16. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy rozvytku i funktsionuvannia ukrainskoi movy na 2004-2010 rr.: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 zhovtnia 2003 roku № 1546. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1546-2003-%D0%BF>
17. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia ispytiv na riven volodinnia derzhavnoi movoiu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 kvitnia 2021 roku № 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-2021-%D0%BF#Text>
18. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Reiestru derzhavnykh sertyfikatyv pro riven volodinnia derzhavnoi movoiu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 chervnia 2021 roku № 584. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2021-%D0%BF#Text>
19. Pro zatverdzhennia Prohramy rozvytku i pidtrymky ukrainskoi kultury u m. Sevastopol, zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy u vsikh sferakh suspilnoho zhyttia mista: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 lystopada 1997 roku № 1235. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1235-97-%D0%BF>
20. Shyshkin V. Chomu ya buv proty. «Okremi dumky» suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. K.: Tempora, 2018. 760 s.

21. Slinko T., Tkachenko YE. Harantuvannia konstytutsiinoi natsionalnoi identychnosti orhanamy konstytutsiinoho kontroliu. *Pravo Ukrainy*. 2023. № 7. S. 70-84.
22. Sprava za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi»: Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 1-r/2021 vid 14.07.2021 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>
23. Sprava za konstytutsiinym podanniam 54 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv», Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 17-rp/2011 vid 13.12.2011 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>
24. Sprava za konstytutsiinym podanniam 57 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky»: Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 2-r/2018 vid 28.02.2018 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#n55>
25. Sprava za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen statti 10 Konstytutsii Ukrainy shchodo zastosuvannia derzhavnoi movy orhanamy derzhavnoi vlady, orhanamy mistsevoho samovriaduvannia ta vykorystannia yii u navchalnomu protsesi v navchalnykh zakladakh Ukrainy (sprava pro zastosuvannia ukrainskoi movy): Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14 hrudnia 1999 roku № 10-rp/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#n54>
26. Ukraintsi stvoryly naibilshu kilkist narodnykh pisen u sviti. URL: https://ipress.ua/news/ukraintsi_stvoryly_naybilshu_kilkist_narodnyh_pisen_u_sviti_140839.html